

Fehér Viktor

Nyolcszáz magántörténet a felszabadulás(ok)ról...

*Igaz történetek Mindenkiföldjéről I–II. Szerkesztette Papp Árpád.
Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 2015–2016*

A török uralom alóli felszabadulás után a bécsi kormány nagyszámú szerb családot költöztetett az addigra csaknem teljesen kipusztult alföldi területek déli részeire. Ekkor már kisszámú magyar család is élt Bácskában és Bánátban, főként a Tisza–Maros vidékén, de a későbbi kincstári segédlettel zajló német betelepítés sokkal nagyobb méreteket öltött, ahogyan az 1712 utáni földesúri telepítések során érkező alföldi magyarok, felvidéki tótok és rutének érkezése is. Ők mind hozzájárultak a további telepítéseket megelő Délvidék színes nemzetiségi összetételének alakításához, s az együttélés sajnálatos velejárójának tartott etnikai konfliktusok kitermelődéséhez is. Papp Árpád kétkötetes kiadványában néprajzkutatói-szerkesztői tevékenységével a véres huszadik század egyik legnagyobb nemzeti-politikai viszályának délvidéki lecsapódásait az etnikai konfliktusok mentén körvonalazódó mikrotörténet-közlések segítségével tárja az érdeklődő és tudományos olvasóközönség elé.

A 2010-ben alakult Magyar–Szerb Akadémiai Vegyes Bizottság a helyi lakosság ellen elkövetett második világháborús és az azt követő megtorló intézkedések feltárásának szándékával jött létre. A vajdasági kutatások tényleges koordinálója a Vajdasági Magyar Művelődési Intézet lett. Programjába az 1944–48-as időszak folyamán Vajdaságban elkövetett gyilkosságok és más megtorló intézkedések levéltári forrásainak feltárása, az áldozatok névsorának összeállítása, valamint a múlt század negyvenes éveire vonatkozó visszaemlékezések, emlékek rögzítése, feldolgozása és archiválása került. Utóbbi munkatevékenységre Papp Árpád néprajzkutató, a Vegyes Bizottság Magyar Tagozatának Vajdasági Külső tagja, a szabadkai

Városi Múzeum muzeológusa kutatótársaival, tanárokkal, egyetemi hallgatókkal és végzett néprajzosokkal vállalkozott. Az irányított életútinterjú-részletek gyűjtése 2009 és 2013 között zajlott, melyek során 170 adatközlőt szólítottak meg 37 településről, s mindebből ez idáig kétkötetnyi anyag került kiadásra összesen 1185 oldalnyi terjedelemben.

Az *Igaz történetek Mindenkeföldjéről I–II.* súlyos szöveggyűjtemény, mind tartalmát, mind tömegét tekintve. Az 1088 élménytörténetet és tekintélyes mennyiségű fényképanyagot tartalmazó kétkötetes kiadvány hét fejezetből tevődik össze, melyekben a történetek kronológiai sorrendben követik egymást. Az első kötet az 1941 és 1944 közötti, míg a második az 1944 és 1948 közötti vajdasági eseményeket hivatott bemutatni. A hét fejezetre tagolódó első kötet első részében a magyar hadsereg bevonulásához fűződő élmények kerültek tárgyalásra, a másodikban pedig a magyar katonáévek, a katonáskodás és a hadifogság eseményei. A harmadik fejezet az 1942-es razzia kollektív emlékezetben betöltött helyét kívánja bemutatni, míg a következő az orosz hadsereg bejövetelére vonatkozó emlékezetes eseményekre, a szovjet katonákra és eltérő szokásaikra, vagyis az orosz katona toposzának kialakítására helyezi a hangsúlyt. A kronologikus sorrend szerinti ötödik fejezet a Jugoszláv Néphadsereg katonáival kapcsolatos történeteket és a partizánok papokkal, tanítókkal, szegényekkel és nagycsaládosokkal szemben tanúsított magatartását mutatja be. Amellett, hogy a zsidó, német és szerb lakosság tragédiáiról is olvashatunk, terjedelmes tárgyalását kapjuk a magyar lakosság ellen elkövetett megtorlások emlékezetben betöltött szerepének is. A hatodik részben az 1945-ös impériumváltás bemutatására fókuszált a szerkesztő. A kutatók interjúkérdéseikben arra keresték a választ, hogy a lokális közösségekben milyen szinten használta föl a helyi emberforrást az új hatalom, s arra, milyen emlékek társulnak a földosztás, a beszolgáltatás és a kolonizáció eseményeihez. A hetedik, záró fejezet Sztálin és Tito kapcsolatára és a róluk alkotott vélemények ismertetésére összpontosít, de a politikai elitéltek kérdése is itt kerül bemutatásra.

A szöveggyűjtemény megírásának körülményeiről és módszertanáról, a negyvenes években zajló délvidéki néprajzi kutatásokról és az adott időszak jelenkori vizsgálatairól az első kötet bevezetőjéből tájékozódhatunk. Mindkét korábbi kutatási nézőpont, a hagyományos történelmi/ideológiai felfogás, vagyis a győztes oldaláról han-

goztatott szemlélet és az évtizedekkel később kialakult, a vajdasági magyarok részéről végzett belső vizsgálatra tett kísérlet sajátossága az egyoldalúság, amely felerősítette az egyértelműen jó és az egyértelműen rossz közötti leszámolás gondolatának képzetét, s magyar vonatkozásban kizárólag a „magyar áldozat – partizán bűnös” ellentétpár szemüvegén keresztül képzelte el a további kutatásokat (2015; 11). Jelen kiadvány létrejötte viszont a negyvenes évek mindennapi eseményeire vonatkozó hiányos ismereteink bővítését szolgálja, s a korszak szubjektív szempontú megértését, kutatását és értelmezését tűzte ki célul azt a közeget is figyelembe véve, amelyben a tragikus események megtörténtek. A kutatók az oral history módszerét nem a megtorlásokra vonatkozó adatok kiegészítéseként kívánták használni, ahogyan az a korábbi munkákra jellemző, hanem szigorú forráskritikát alkalmazva egy tudatosan vállalt adatbázis kialakítására törekedtek. A vajdasági magyarok történelmi emlékezete alatt minden olyan adatot és adatrögzítést számon tartottak, amelynek közlője vagy helyszíne a Vajdasághoz köthető a vizsgálat tárgyát képező időszakban, attól függetlenül, hogy éppen mint elnyomott kisebbség, hatalmat gyakorló többségi, újból bűnös kisebbségi, vagy – mint utóbb – hűséges nemzeti kisebbségiként számon tartott közösségről legyen szó (2015; 18–19). Ekképpen kerültek rögzítésre, archiválásra és feldolgozásra a negyvenes évekre vonatkozó visszaemlékezések, a kollektív tragédiaként átélt impériumváltás körülményeinek elbeszélései, de az események kollektív tudatában elfoglalt helyei és hatásai is.

Papp Árpád a bevezetőben áttekinti az 1941 és 1944 közötti magyar közigazgatás időszakában zajló néprajzi kutatásokat, amelyek a korábbi nagyszámú tudománytörténeti ismertetőből hiányoztak, s egy igen tekintélyes számbeli gyarapodásról ad számot. A legmeghatározóbb irányt budapesti szervezéssel a bukovinai székelyek módszeres kutatása jelentette, amely a Bácskai Táj- és Népkutató Tábor Munkaközössége által végzett gyűjtésekkel és a cserkészek falutörténeti kutatásaival valósult meg.

Ahogy az emlékezésről szóló irodalom is definiálta a jelen perspektívájából közvetített visszaemlékezést, úgy jelennek meg a szöveggyűjtemény történetei között hosszabb-rövidebb jelenkori eseményközléssel vegyített adalékok is, melyeket a szerkesztő tudatosan, szögletes zárójellel és sorközzel elkülönített. Az elemzés során a történeteket Papp Árpád földrajzi értelemben is tipizálja. Elmondható,

hogyan a mikrorégiók, települések szintjén általánosan ismert lokális történetek és ugyanazon történelmi személyiségekhez köthető személyes élményközlések is nagy számban fordulnak elő, ugyanakkor a később látott filmek is emlékeztetőerővel bírtak a rögzítés során. A folklórelemek sorából kiemeli azt az erkölcsi normát, mely szerint a bűnös végül elnyeri méltó büntetését, de a bocsánatért esedező haldokló formuláját is, amely szerint a halál addig nem következhet be, amíg a bűn bocsánatot nem nyert. A történetek csoportosítása során Papp Árpád az azonos tartalmú és ugyanazon településen gyűjtött anyagokat illesztette egymás mellé, ezzel hozzájárulva az egymásra támaszkodó élménytörténetek közötti azonosságok és eltérések megismeréséhez, az adott időszak sokoldalú értelmezésének bemutatásához. A bemutatott mikrotörténetek címe jellemzően annak tartalmát és jellegét tükröző mondat vagy szövegrészlet. Az adatszolgáltatók anonimitásához hozzájárul, hogy a történetek végén csupán a gyűjtés helye és az adatfeldolgozás során kapott sorszám szerepel, míg a kötet végén található mutató a gyűjtés helye mellett annak időpontját, a gyűjtő nevét, az adatszolgáltató érintett időszakbeli tartózkodási helyét és a tőle származó anyag előfordulását is tartalmazza.

A második kiadvány megjelenésére kisebb változtatásokat eszközölt a szerkesztő, amelyekről érdemes néhány szót ejtenünk. Ahogyan arra magunk is utaltunk, az első kiadvány bevezetőjében taglalt hétfejezetes szerkesztéskonceptió utolsó elemében Papp Árpád eredetileg Sztálin és Tito mikrotörténeti megnyilvánulásait kívánta bemutatni, azonban már akkor, a 2015-ös kiadványban konstatálja, hogy „a leginkább folklórszemponitú kérdésfeltevés [...], hogy milyen történeteket ismernek Titóról, Sztálinról? [...], a vártnál jóval szerényebb eredményt hoztak” (2015; 25). Valószínűsíthetően ennek tudható be, hogy a 2016 nyarán megjelent ITM II. hatodik részének utolsó, kisebb alfejezeteként köszön vissza csupán a várt, terjedelmesnek remélt egyfejezetnyi szövegkorpusz, melynek hiányát Papp Árpád végül hét hosszabb magántörténelem közlésével pótolja a hetedik fejezetben (2016; 435–540). Tito személye kétségkívül meghatározó jelenségként fordul elő az elbeszélők történeteinek közlései során. Neve fel-feltűnik a második kötet legtöbb fejezetében és alfejezetében, s talán az így született átfedésekre való tekintettel, érthető módon, szerkesztési okokból került elvetésre a régi és kialakításra az új csoportosítási elv.

A fejezetekbe szerkesztett, kronologikus sorrendben közölt események meghatározták az egyén és a közösség életét és tudatát. Ahogyan a szerkesztő is közli, a történelemkönyvekben is számon tartott történéseken túl a mindennapi élet, a hétköznapok és az „emlékezetes napok” magántörténelemben található lenyomatai, a néprajzi érdeklődés központi jelenségei kerültek bemutatásra a kétkötetes szöveggyűjteményben. Többségükben élménytörténetek – ahogyan a második kötet végi zárszóban Landgraf Ildikó is utal rá –, vagyis személyes hangvételű egyes vagy többes szám első személyben elmondott, erős érzelmi töltetű folklórelbeszélések, amelyek leginkább memoratkként definiálhatók (2016; 554).

2013 a szerb–magyar történelmi megbékélés éve volt. Az év június 26-án együtt hajtott fejet a második világháború után Csúrogon kivégzett ártatlan magyar áldozatok emléke előtt a magyar és szerb köztársasági elnök. Jóllehet a 44–45-ös magyarokkal szembeni megtorlások eseményei eltörpülnek a volt Jugoszlávia területén elkövetett bűncselekmények számadatai mellett, mégis fájó eseménysorozatok a vajdasági magyarság számára, s a megbékélés jó lehetőséget biztosított arra, hogy mindazok a szerb köztudat részévé váljanak, s további kutatásokra nyíljon lehetőség mindkét fél részéről. A Papp Árpád szervezői és szerkesztői tevékenysége nyomán kiadott szöveggyűjtemény legnagyobb hozzáadéka a gyűjtés során létrejövő oral history archívum és digitalizált fotógyűjtemény, amelyek az erre kialakított körülmények folytán további vizsgálatok forrásaivá válhatnak. Ahogyan a szerkesztő is fogalmaz, „az elsődleges feladat mellett a másodlagos cél a korszakhoz kapcsolódó ruhák, fényképek, levelek, naplók, hivatalos iratok gyűjtése, archiválása (digitalizálása), mert egy gyűjtemény alapjait is jelenthetik” (2015; 21), és tegyük hozzá, akár egy későbbi kiállítását is, melyet valószínűsíthetően örömmel fogadna az érintett és az érdeklődő közönség. Azonban fontosnak véljük hozzatenni, hogy az elhamarkodottan levont következtetések megelőzése érdekében az oral history típusú gyűjtések, például az ismertetett kétkötetes szövegkorpusz vizsgálata során is elkerülhetetlen az adat-szolgáltató személyéhez és életvilágához kapcsolódó háttérismeretek összegyűjtése, amelyre az említett archívum fölkeresésével nyíltat lehetőségünk.

Az egymást váltó hatalmak helyi sajátossága – mondja a bevezetőben Papp Árpád –, hogy nem csupán ideológiai síkon következtek be a változások, hanem a többségi-kisebbségi viszony hatalmi-ellenzéki

dimenziója is egyszerre változott meg (2015; 19). Ehhez kapcsolódóan, a XX. századi délvidéki eseményeket szemlélve, bizonyos fokon érthető a birtoklási vágy elhatalmasodása mindegyik fél részéről, hiszen az itt élők többsége legalább egy emberöltő óta otthonának tekintette a területet, s talán ezért is mindenki földje a Vajdaság vagy a Војводина vagy a Vojvodina vagy a Voivodina vagy a Войводина, stb.

